

Черепанин В. М.

ЛІТАКИ В ГОЛОВІ

У статті розглядається ставлення інтелектуалів до подій 11 вересня 2001 р. у США. Наголошується на провалі сучасних концептуальних постулатів при зіткненні з Неочікуваним і на типовому небажанні деяких інтелектуалів побачити це, продовжуючи (само)описи у межах власних дискурсів.

Так уже сталося, що мені випадає відстежувати не тільки самі сучасні військові конфлікти, скільки реакцію на них з боку інтелектуалів. Хоча, безсумнівно, на події 11 вересня 2001 року зреагували не тільки представники інтелектуальної, а й масової культури. Очевидно, голлівудська стратегія кінновиробництва зазнає деяких змін, оскільки терористичні акти у США — це плід віртуальної картинки, імажинативної системи — дежа вю, ми всі це вже бачили: те, що можна було уявити (і показати), сталося. Америка отримала те, про що фантазувала (симптома-тично, що один із керівників антитерористичного департаменту ЦРУ півтора року тому випустив науково-фантастичну книгу, де розповіда-лось про подібну атаку з поетапним введенням різноманітних засобів протидії [1]). Те, що «це було, як кіно», говорить багато про атаки, але та-

кож і про фільми. Саме у популярній культурі ми шукаємо метафори для опису терактів.

Сталося те, чого чекали надто багато, що ко-лись, але обов'язково, провіденційно мало ста-тися. В магічній інвокації цих подій американ-цям, крім самих себе, звинувачувати нікого. В останні роки голлівудські режисери змагали-ся, хто з більшими спецефектами зобразить руй-нування будівель, цунамі, масову втечу із амери-канських мегаполісів та інші жахи. Найчастіше дістається Нью-Йорку, який знищується земле-трусом, астероїдом чи монстрами (такі персона-жі всесвітнього шоу-бестіарію, як Годзілла та Кінг-Конг). На протигагу постійно повторюва-ній фразі про те, що події 11 вересня були неуяв-ними, що американці боялись обговорювати щось подібне навіть віртуально, в думках, західна культура уявляла і репетирувала їх роками [2]

Маємо ситуацію класичного «Термінатора», коли самі машини раптом отримали інтелект і вирішили покінчити з глобальними центрами управління (зате в цікавому становищі опинився «Рембо III»). Це мультимедіа, іграшкові літаки. І це не метафора, я висловлююся буквально: авіопілотів літаків, найвірогідніше, було переведено на зв'язок із землею, звідки, як у комп'ютерних іграх, їх скеровували на ціль [3]. До речі, щодо ігор: авіаімітатор «Microsoft Flight Simulator» точно відтворює кабіни літаків, які використовувалися терористами, і дозволяє гравцям літати над Нью-Йорком і Вашингтоном, зображених з усіма орієнтирами. При бажанні можна врізатися у Пентагон чи Всесвітній торговельний центр [4]. Війна XXI ст. — це війна іграшковими солдатиками, кіно наяву, театр на вулиці (особливо характерні кадри, на яких люди з далекої відстані з нажаханою цікавістю спостерігають за падінням хмарочосів). Це те, що О. Соуланд називає задоволенням від апокаліпсису, апокаліптіологічним оргазмом, якась міцна апокаліптична струна популярної культури.

Навряд чи буде актуально продукувати фільми, які за всіма параметрами поступатимуться тому, що всі вже бачили «насправді». Уряд США заборонив кілька кінофільмів (один з них — за участю А. Шварценегера), в яких показували бомбардування Нью-Йорка та інші футуристичні жахи, «міцні горішки» і апокаліпсиси терміново змиваються з плівки. Імітація життя закінчилась — образ творить світ. Вже проявляється тенденція до усунення з екранів усього, що може бути співзвучне з тероризмом (військова форма, армія і т. п.), і створюється новий образ героя-поліцейського чи пожежника. Після 11 вересня ці «спасителі людства» повертаються. Заборонено також трансляцію в ефірі 1170 радіостанцій США більш ніж 150 пісень, серед яких

Нью-Йорк, Нью-Йорк» Ф. Синатри, «Вигоріти до тла» «Металліки», «Obla Di, Obla Da» • Бітлз». Список було складено на вимогу слухачів, яким ці пісні навіювали спогади про теракти [5]. Якщо ця трагедія веде до значних зсувів у ~оп-культурі, відкритим залишається питання, скільки це триватиме: новизна цих атак може продукувати перевороти, які важко передбачити.

Ці події мають і суто мистецький вимір. Карлгайнц Штокгаузен назвав атаки найбільшим твором мистецтва за всю історію [6]. Для директора художнього музею «Метрополітен» Філіпа де Монтебелло фрагмент Всесвітнього торговельного центру, який залишився після зруйнування, це вже шедевр не тільки тому, що є образом сучасної руїни, а тому, що виглядає твором мистецтва. Образи атак 11 вересня естетизуються як «незабутні» та «іконні», найви-

значніші і за всю історію медіа. Теленовини вже додають музику до монтажів з їхнім зображенням, оскільки самі по собі вони є немедіатизованою потворною реальністю. Межа між тисячами життів, які загинули у той вівторок, і мистецтвом розваг поступово стирається [7]. Люди, які втратили своїх близьких, не тільки використовувалися ЗМІ, а й використали ЗМІ. Ці смерті — не анонімні, публічні, це форма суспільного панегірика, псевдоінтимності — медіа-інтимності [8].

На відміну від реакції інтелектуалів на попередні, певною мірою досі тривалі війни (Косово, Чечня), в даному випадку існує певна одноманітність, однастайність (теракти засуджують усі), але все ж можна їх розділити на три категорії, хоча «іслам» і «Захід» — неадекватні ярлики для наслідування. Політкоректні сторожові пси (я абсолютно згоден зі С. Жижеком: політкоректність — це новий фашизм, при цьому пам'ятаючи про перехід у тоталітарну фазу, коли «політкоректність» перетворюється на «політичну корекцію» [9]), watchdogs офіційної позиції американсько-ізраїльського типу, риторика яких може служити типовим прикладом «шкільного» дискурсу, «поганого говоріння», яке дивно і водночас вже не дивно чути від «інтелігенції», прихильники ісламського Сходу і критики (переважно ліві) з антиамериканським спрямуванням. Але існує один специфічно-іронічний момент, принципово не наявний у решті конфліктів: тепер одні інтелектуали реагують на інших, оскільки власне інтелектуали становили, очевидно, ядро творців міфології цього століття і нового урбаністичного ландшафту Нью-Йорка.

Жан Америкі, який вижив у Аушвіці, у своїй книзі «По той бік вини і спокути» розповідає про те, що саме інтелектуали найбільше страждали від концтабірних умов існування, тому навіть намагалися інколи пояснити поведінку нацистів у таборі [10]. Чи не простежується щось подібне у намаганнях деяких інтелектуалів виправдати «боротьбу з тероризмом» чи війну в Афганістані? М. Попович говорить про американську трагедію [11]. Але чому він не згадує про афганську, палестинську, африканську, трагедії Сараєва, Грозного, Руанди, Конго, Сьєрра-Леоне, Судану, Нікарагуа, Камбоджі, Панамі, Іраку, Сомалі, Лівану та сотні інших трагедій у всьому світі? Чому про них забувають? Якби аналогічні події трапились у якійсь іншій країні, раз повідомили б — і досить. А тут безперервна трансляція CNN, глобальний ажіотаж, нескінченні коментарі. Як пише Жижек [12], Америка тільки відчула смак того, що навколо відбувається кожен день, і хіба іронія не полягає у тому, що Кабул уже 10 років виглядає так, як тепер

вісім кварталів Манхеттена? М. Герольд, професор університету в Нью-Гемпширі, наводить дані, що до другого грудневого тижня американські війська знищили принаймні стільки ж цивільних афганців, скільки загинуло 11 вересня у Нью-Йорку [13]. У 1996 р. американського держсекретаря М. Олбрайт запитали, що вона відчуває з приводу загибелі 500 тис. іракських дітей внаслідок економічних санкцій США. Вона відповіла, що це був важкий вибір, але ціна того варта. Після цього Олбрайт не втратила роботу. Вона продовжила подорожувати світом, представляючи погляди американського уряду. Більше того, санкції проти Іраку залишилися [14] — кожного місяця там помирає 5 тис. дітей. Таке собі 11 вересня кожні 30 днів.

Загалом спостерігається те, що постійно повторюється: інтелектуали стають заручниками владних і медійних інтерпретацій, такого собі фонетичного вправління у вимовлянні імені найпопулярнішої у світі людини — Усама бен Ладен («We put the USA in USAmal»), Усама бін Ляден, Осама бен Лейден, УБЛ (те саме з Аль-Каїдою, Ал-Каедою, Ел-Каїдою), який уже став кінозіркою (особливо з огляду на «Usama bin Laden video»), що грає роль драматичного злодія за сценарієм Яна Флемінга: злий геній і мільйонер доктор Ноу починає війну проти всього світу просто тому, що він такий гад [15]. І такі сюжети діють, бо влаштовують обивателя. У світі триває істерія тероризму — сліди радикальних фундаменталістів знаходять всюди. «Диявол бен Ладен» — це швидше бренд, лейбл, який персоналізує «ворога держави» (згадаймо фільм із однойменною назвою), символ всесвітнього зла. Цей створений Америкою публічний ворог, всюдишущий невлонний монстр, який замінив для ФБР образ КДБ, живе у Підземеллі Гірської Країни і за допомогою створеної ним дуже терористичної і законспірованої організації, яка складається із фанатиків-маніяків, здійснює напад на головні центри Цивілізованого Світу: Всесвітній торговельний центр (Годувальник) і Пентагон (Захисник) [16]. Якби бен Ладен не існувало, Америка мусила б його вигадати. Осама — це сімейна таємниця Америки, темний двійник американського президента, дикий близнюк усього красивого і цивілізованого. Бен Ладен і Буш навіть запозичують риторику один в одного: кожен звертається до іншого як до голови змії, обидва закликають Бога собі на допомогу і послуговуються міленарною опозицією «добро—зло». Важливо пам'ятати, що жоден не є прийнятною альтернативою іншому [17].

Таліби сприймаються на Заході як квінтесенція бармалейзму, карабас-барабасизму, горинич-зміїзму та ідолище-поганизму, щось зооморфно-

сатанинське, середнє між «звіром» і «нечистю». Те саме можна спостерігати в Росії, де за «чеченцем» закріпилася сатанинська метафорика. Портрет Буша, як і Путіна, змальовується з явними рисами «культурного героя», деміурга, рятівника світу від диявольської «зарази». Він бере на себе роль божества, яке руйнує світове зло і царство диявола. Витісняється все, що інтерпретується як негативне, і цими якостями наділяється персоніфіковане світове зло [18]. Ворожа армія зіставляється із земноводною твариною — той самий Дракон, Змій, втілення Сатани. Сам президент проектує себе на Георгія-Змієборця, який перемагає сатанинського Гада, втілення «антихриста» [19] (особливо показове бомбардування комплексу печер Тора Бора: образи бен Ладена та його поплічників, які повзають у печерах під землею, і американських літаків, які атакують їх з неба). Ще в перші дні після терактів Буш говорив, що «треба їх викурити з їхніх дір» (ніби вони гризуни), а Рамсфельд — про «осушення болота, де вони живуть» (ніби вони змії чи болотяні істоти). Концептуальні метафори, які тут уживаються, це «моральне вгорі», «неморальне вниз», а «неморальні люди — це звірі» (які живуть на рівні землі) [20]. Війна стала полюванням, оскільки використовується риторична стратегія анімалізації іншого. Це тло глобального політичного «ритуалу», загальної піар-концепції, оскільки очевидно, що вся ця «міфологічність» продумана політологами.

Для інтелектуалів типово солідаризуватися з владою в кризові періоди. Говорить Д. Льюїс, професор історії університету в Ешленді: «Вони хочуть, щоб Захід втратив свої свободи і цінності, їхня ненависть до Заходу — це ненависть до добра, тому що це добро. Західна цивілізація моральна, бо добра. Наша мораль — це мораль життя, а їхня — смерті. Ми мусимо захищати себе, тому що ми добрі» [21]. Подібної позиції дотримуються професор Гарвардського університету М. Ігнат'єв, американський письменник К. Гітченс. Англійський колега останнього Ф. Форсайт розповсюдив у багатьох виданнях статтю «Кінець самоомани», в якій проголошував, що потрібно використати всю економічну вісь, аби ізолювати і зруйнувати країни, які надають сховище терористам, що немає іншого вибору, крім удару у відповідь. Є. Головаха та М. Попович теж виступають з погляду «праведного гніву». «Ті місця на планеті, де тероризм став державним, повинні бути названі й прокляті насамперед нами, а не урядами», — пише М. Попович [22]. Зберігається ще просвітницьке розділення світу на шляхетні цивілізовані суспільства і темні фундаменталістсько-антицивілізаційні плями: за Є. Головахою, «сучасна цивілізація ви-

знає такі категорії, як цінність людського життя, цінність особистості, однакове ставлення до людини незалежно від її етнічного чи суспільного походження, статусу, віросповідання тощо. Тож соціально-моральні обмеження, які накладаються на один бік конфлікту, стримують і свободу опору антицивілізаційним силам, що йдуть на все, добиваючись своєї мети» [23]. Для М. Поповича «спалахи кровожерності є цивілізаційним проваллям, як безумство, і їх треба досліджувати так, як досліджують психічні захворювання» [24]. Схоже вважає професор Колумбійського університету Е. Саїд, для якого «страхотливий і патологічно мотивований напад сплановано купкою божевільних бойовиків» [25], і С Гантінгтон: «Атаки не були зіткненням цивілізацій, а ударом фанатичної групи на цивілізовані суспільства» [26]. Такі визначення дуже характерні, бо за демагогічним штампом «цивілізована частина людства» не стоїть нічого, крім можливості безкарно бомбардувати кого завгодно. Теза німецьких фашистів «сила створює право» стала сьогодні гаслом американської адміністрації [27]. Система влади описує себе як глибоко гуманну і орієнтовану на найвищі цінності, а завдання інтелектуалів — очолити хор самовихвалення. Шанований ліберальний інтелектуал Роналд Стіл: «Вони нас ненавидять, бо ми чемпіони нового світового порядку капіталізму, індивідуалізму, секуляризму і демократії, що має бути нормою всюди» [28]. Така некритична підтримка влади близька до норми. В цьому допомагають теленовини, які нагадують радше крило військової кампанії. Голова CNN Волтер Ісааксон наказав скоротити репортажі про жертви афганської війни і використовувати загиблих 11 вересня для їх виправдання [29]. Нам показують зелені спалахи і кажуть: ось розбомбили аеропорт, а ось — терористичну базу, а потім виявляється, що це лікарня чи мечеть. Така війна зелених спалахів влаштовує людей, бо мало хто хоче дивитися на війну-як-реальне.

У середині вересня на вимогу США Пакистан припинив постачання їжі для афганського населення. Мільйони людей на межі голодної смерті. Це згадувалось непомітно, між іншим, без коментарів, ніхто цього не бачить і не хоче знати, це «малі новини», адже людські жертви неунікні, це частина війни, для чого на них зосереджуватися (жертвам 11 вересня медіа приділяли всю можливу увагу). Тихий геноцид відбувається при повній покірності з боку інтелектуалів, що узаконює його, хоча є відповідні звіти ООН та інші красномовні матеріали. З такої реакції можна зробити відповідні висновки щодо західних інтелектуалів, більшість яких зосередилась на «м'яких» темах, як-от способи бачен-

ня культури себе і світу чи зміна глобальної економічної ситуації.

Є багато обґрунтованих сумнівів щодо війни в Афганістані, які, навіть коли з'являються в медіа, ніби не мають значення. П. Слотердайк називає це сучасною формою цинічного розуму. Це відчуття — більше не бути враженим критикою ідеології. Кожен знає, що уряд бреше. Кожен знає, що сьогоднішні злочинці — це вчорашні герої. Кожен знає, що абсурдно кидати бомби на спустошений ландшафт, водночас кидаючи пакети з їжею. Кожен все це знає, але якось чином це ніби не має значення. Критика «війни з тероризмом» не має реальних дебатов. Вона викликає не більше, ніж ввічливу тишу. А дискурс «війни з тероризмом» ґрунтується на цинічному розумі: він стимулює здатність і бажання прийняти ілюзію, знаючи, що це ілюзія. Багато хто охоче вірить, що це справді війна з тероризмом [30] (нагадаю, що її оголошували і Р. Рейган, і Б. Клінтон).

Найголовніше те, що багато інтелектуалів а пріорі сприймають атаки на Нью-Йорк і Вашингтон як «терористичні акції ісламської екстремістської організації» [31]. Є. Головаха твердить, що «Захід починає розробляти стратегію викорінення анклавів тероризму в усьому світі, в тому числі й у себе вдома» [32]. Що означає «в усьому світі», коли атакують тільки всім байдужий Афганістан, який можна використати як плацдарм для подальших акцій? Це дає можливість черговий раз проявитися гуманітарній істерії Заходу, вже традиційній щодо «відсталих» країн, тільки тепер скидають бомби кольору пакунків з ковдрами й одягом. Теперішній світ воює проти гаданого ворога, яким завтра може стати хто завгодно. Америка бореться за демократію в горах Гіндукушу, але втрачає її у себе вдома: «за лаштунками» вже прийнято рішення про ревізію американської конституції (обмеження прав і свобод людини на території США у зв'язку з «антитерористичною кампанією», надання силовим відомствам повноважень контролю суспільного життя Америки) [33], антиарабська істерія та погроми, напади на мечеті, побиття і навіть вбивства [34] («NUKE ISLAM»), неможливість арабам літати в літаках, цензура у ЗМІ, арешти невинних, дозвіл використовувати інформацію, здобуту таким способом, як тортури, і особистий наказ Буша всупереч міжнародному праву вбити бен Ладена (вбивство бен Ладена було б терактом). Відбувається, як це називає колишній міністр інформації Пакистану М. Хусейн, талібанізація мусульман Америки [35]. Фактично зараз у США — крайнє праве керівництво, правоконсервативне крило республіканців. Після 11 вересня весь американський

політикум змістився вправо: праві стали ультра-правими, центристи — правими, а ліві — центристами. Деякі ліві, зокрема політичний філософ М. Волзер, стали на бік уряду.

Коли бомби почали падати на Кабул, адміністрація США розв'язала війну за схвалення війни Америкою. 49 % американського населення («всі ми тепер ізраїльтяни») висловилося за те, щоб араби, включаючи тих, хто має американське громадянство, носили спеціальні позначки; 58 % вимагають, щоб араби, навіть американські, підлягали інтенсивнішим охоронним перевіркам [36]. 74 % американців готові до війни з великими втратами для своєї країни (донедавна це було немислимо) [37]. У конгресі США прийнято рішення про «битву за розум одинадцятилітніх» — активне насадження американських цінностей серед молодшого покоління країн, де збільшуються антиамериканські настрої. Всі наступальні акції завжди усіма називалися «захисними», Гітлером теж. Коли ми чуємо слово «захист», перше, про що треба подумати, це якого роду напад планується. Одне з головних завдань Америки — це запобігти тому, щоб 2004 рік не перетворився на «1984». Орвелл може багато засвідчити про період після 11 вересня: соціальні зміни, які він згадує (ув'язнення без суду, публічні екзекуції) почалися із «загального затвердіння світогляду». Сьогодні це затвердіння світогляду називається «війна з тероризмом» [38], на яку дивляться і як на війну між альтернативними способами терору. Для афганців, які так само не заслуговують смерті після 7 жовтня, як і ті, хто загинули 11 вересня, це війна тероризму, а не із тероризмом.

Саме визначення «війни» розширили, щоб включити в нього не тільки вбивство солдат та руйнування кораблів і фабрик. Вже говорять про «культурну війну», деякі військові експерти розглядають політичну опозицію як форму «війни», трактуючи ненасильницьку боротьбу в тих доктринальних рамках, в яких говорять про військове вторгнення чи бомбардування. Війна в ширшому сенсі — це все. Вона всюди, велика і мала, безмежна у часі й просторі. Життя — це війна. В новому розумінні війна — без кінця, без фронту і тилу, без розрізнення військового і цивільного. Це військова доктрина війни як тотального феномену [39]. Ми знаходимося в орвеллівській кризі, тому треба прислухатися до його поради: «Потрібно, щоб значення вибрало слово, а не навпаки» [40].

Серйозна аналітична помилка, яка часто робиться, визначати тероризм як зброю слабких. Тероризм — не зброя слабких. Це зброя тих, хто проти «нас», ким би це «нас» у кожній конкретній ситуації не було. Перед смертю у листопаді

2001 р. Кен Кізі описав ситуацію таким чином: «Люди в костюмах наказують, що повинні робити люди у формі людей у тюрбанах, якщо останні не видадуть людей у переховуванні». Для Кізі це війна між брутальним, агресивним, чоловічим станом речей, який панував дотепер, та лякливим і крихким станом, який може почати переважати [41].

У 1993 р. сорок інтелектуалів, у тому числі Умберто Еко, цей захисник непорочного західного лібералізму від усіляких "ур-фашизмів", закликали Європу уважно стежити за всіма діями ультраправих. Ті, хто поставив свій підпис під «Закликом до пильності» («Appel a la vigilance»), а їх уже кількасот, стривожені, що внаслідок частого вжитку відбувається звикання до небезпечних ідей, деякі з яких стають привабливими. Ті, хто підписав «Заклик», вирішили не брати участі у виданнях, зустрічах, радіо- й телепрограмах, які принаймні якось стосуються ультраправих. «Обов'язок інтелектуалів полягає у тому, щоб розмежовувати те, що можна толерувати, і те, чого не можна. Аналіз і критика — ось та робота, яка приводить інтелектуала до нових відкриттів. У цьому сенсі мислення — постійна пильність, постійне зусилля розпізнати небезпеку, навіть коли обставини і дискурс видаються цілком безневинними», — говорить У. Еко 1994 р. в інтерв'ю журналістці Р. П. Друа (часопис «Index of Censorship») [42]. Тепер же ніяких закликів ніхто не підписує, попри те, що потреба і актуальність реакції інтелектуалів саме такого типу надзвичайно зросла. З цим співзвучне розуміння М. Фуко ангажованості інтелектуалів, що, на його думку, повинні здійснювати аналіз і «діагностику» ситуації, в центрі яких — конкретна дія, спрямована на боротьбу з «неприпустимим» [43]. Особлива роль інтелектуала пов'язана з «політикою істини в наших суспільствах», тут його позиція набуває загального значення. Основна політична проблема для інтелектуала — сам політичний, економічний, інституційний режим виробництва істини [44].

У цьому плані цікаве дослідження, проведене ліванським поетом Вадизом Саадахом, який зібрав висловлювання інтелектуалів арабських країн щодо «війни проти сил зла». Звісно, вони вважають практично неможливим, щоб окрема іноземна терористична організація могла завдати удару по життєво важливих об'єктах США. Думки арабських літераторів і мислителів суттєво відрізняються від тверджень західних мас-медіа та залежних від них інтелектуалів, а також від мовчання більшої частини останніх. Критика Заходом теоретика ісламістського руху Саїда Кутба резонує із відповідними темами робіт Ніцше, Гайдеггера, Адорно та Горкгаймера.

Сирійський поет Адоніс, кандидат на Нобелівську премію у сфері літератури, бахреїнський письменник Мохамед Джабер аль-Ансарі закликають світ зберігати тверезу голову. Сирійський мислитель Мат Сафаді звинувачує західну культуру в тому, що вона сама не може дотримуватися нею ж проголошених принципів цивілізації, оскільки заперечує існування інших цивілізацій. Єгипетський літератор Джабер Асфор пише, що насильство починається там, де не прислухаються до голосу інших і де примусово вкорінюється спрощена логіка спільного знаменника. А іракський поет Абдула Рахман аль-Рубаї посилається на слова журналіста неарабського походження, який запитав на прес-конференції держсекретаря США К. Павелла, чому терористи свідомо пішли на власну загибель? Чи не тому, що вони відчували ненависть до американського режиму? Але Павелл, вислухавши питання, промовчав [45].

«Сучасний постмодернізм грається з есхатологією, але грається зовсім за інших обставин. Підстав для есхатології у Європі я не бачу» [46], — каже В. Скуратівський 11 вересня на «круглому столі» «Ситуація постмодернізму в Україні», не знаючи, що в цей час у Нью-Йорку валяться будівлі Всесвітнього торговельного центру. Ще один учасник «круглого столу» О. Пахльовська майже через місяць пише: «"Круглий стіл" завершився констатацією етичного безсилля постмодерністської культури перед катастрофою. Одинадцятого вересня Третього Тисячоліття стала особливо очевидною безпомічність культури, яка Історію перетворила на Гру» [47]. Хочеться запитати: до чого тут, як писав Іздрік, постмодернізм? Багато коментаторів обігравали тему того, що постмодернізм послабив здатність приймати рішення, оскільки заперечує можливість об'єктивного опису, його іронія та релятивізм — це етичне збочення, тому незрозуміло, чи засуджувати теракта, чи завдати удару у відповідь. Хоча постмодернізм говорить тільки про те, що немає незалежного стандарту визначення того, яка з багатьох конкуруючих інтерпретацій події правдива. Єдине, проти чого виступає постмодернізм, це надія обґрунтувати відповідь на теракти в універсальних термінах, які були б переконливими для кожного, включаючи ворогів. Скільки разів ми чули ці нові мантри: «обличчя зла», «ірраціональні божевільні», «війна з міжнародним тероризмом» — те, що Е. Саїд називає «фальшивими універсальностями» [48]. Можна говорити про ісламську революцію (що й робили на іншому «круглому столі» — «Демократія і терор: виживає найсильніший»), постмодерні виклики, культурні зіткнення та інші в даному контексті дурниці,

але як це стосується власне подій 11 вересня? Це стара інтелігентська звичка: не маючи змоги боротися проти реальних «носіїв зла», борються проти ідей, якими (нібито) ці «носії зла» керуються, потім — проти філософських передумов, з яких ці ідеї могли б розвинутися, далі — проти типу культури, з якого мала б вирости така філософія і т. д. [49]. Я ніколи не був особливо зачарований будь-якими концептуальними постулатами, але зараз яскраво відчуваю неспроможність і недовіру частини з них, по суті, провал при зіткненні з Неочікуваним, і типове небажання деяких інтелектуалів побачити це, продовжуючи (само)описи у межах власних дискурсів.

Риторика на кшталт «clash of civilizations» (якою, до речі, оперують і лідери талібів), посилення на Гантінгтона свідчать про те, що існують певні інтелектуальні гіти, які вдало протистоять владним і суспільним практикам для створення іншого, лінгвістичного тіла проблеми, яке приглушує, вуалює останню. Це неодноразово можна було спостерігати. Між 1914-м і 1926 роками вийшло чимало літератури, в якій розглядалася теза про минулу війну як війну культур. Першу світову європейські інтелектуали пояснювали виходом назовні давно назрілого і неминучого «духовного» конфлікту, як сутичку взаємоворожих способів мислити й жити несумісних «цивілізацій». Нам нав'язують думку, ніби головною причиною антиамериканських настроїв у арабському світі є радикальна несумісність цивілізацій — християнської та ісламської. Гантінгтон карикатурно спрощує політичну ситуацію, випрямляючи лінії напруги, які перетинають сучасний світ. Пропонована ним картина світу поділена на дві частини, як це було за часів протистояння доброї «демократії» і лихого «тоталітаризму», втілених у США та Західній Європі, з одного боку, і в СРСР та його сателітах — з іншого. Тільки тепер перша половина цієї картини, відповідальна за добро, іменується західною (християнською, ліберальною, вільною) цивілізацією, а друга, відповідальна за зло — це всі не/антизахідні цивілізації, «ісламська» насамперед (такі речі, як «хрестовий похід», «добро» проти «зла», «свобода» проти «страху» присутні в описі вигаданого антагонізму між ісламом та Заходом, звідки газети позичали лексику у перші дні після 11 вересня [50]). Теракти послабили аргументи Гантінгтона. Природа цих атак і багатоманіття реакцій, які вони викликали, свідчать швидше про зіткнення і конфронтацію не між, а всередині цивілізацій.

Слабкість концепції Гантінгтона не завадила їй перетворенню на парадигму сучасної політичної думки. Роль найменувань, номінацій у формуванні культурно-ідеологічних опозицій

велетенська. Досить дати ім'я певному фантому, щоб він насправді почав існувати. Ім'я вже несе в собі інтерпретацію. Означивши феномен, ми можемо вчитувати, вкладати в нього будь-який зміст. Таємниця успіху Гантінгтона в тому, що він називає ворога. Він перераховує ворогів на ім'я. Вказуючи на загрозу Заходові з боку не-Заходу, він повертає йому Іншого (Чужого), а отже, ідентичність. Відтепер її можна чітко окреслити на політичній карті. Тут особливо виразно помітний зв'язок між культурфілософськими спекуляціями інтелектуалів і тим політичним контекстом, в який вони включені. Ми спостерігаємо, з якою швидкістю під ті чи інші політичні й економічні розмежування підводиться ідеологічна база, як протистояння інтересів перетворюється в протистояння ідентичностей. Різниця між цивілізацією і дикістю — це різниця між загигеллю невинних та «зіткненням цивілізацій», «побічною шкодою» [51]. Інтелектуальні конструкції з приводу політичної дійсності не визначають цю дійсність, а визначені нею. Йдеться не про похідність ідей від політики як «надбудови» від «бази». Мова про споконвічну включеність культурно-ідеологічного виробництва у політичне. Культура сама є *Politicum*. Вона становить невід'ємну частину політичного простору, втягнута у його конструювання, співвизначає його. Тому правомірно вести мову про роль культурно-історично-теоретичних факторів у конструюванні політичних кордонів і навпаки, про сприйняття політичних кордонів як культурних меж. Запущені в хід новими суверенами ідеологічні машини штампують нові культурцентристські міфології. Сумно спостерігати, як до цього виробництва долучилися інтелектуали [52].

Хоча, звичайно, є винятки. Наприклад, в університеті Техасу в Остені відбулась крос-дисциплінарна електронна дискусія між магістрами усіх факультетів: що їхні дисципліни можуть дати для розуміння трагедії 11 вересня, яка продемонструвала, як науковці можуть бути частиною ширшого, соціального діалогу і прийняття рішень щодо теперішньої ситуації. Такі газети і журнали, як «USA Today», «Wall Street Journal», «The Guardian», «Dawn», де з'являються серйозні статті та багато дискусій, яких зараз не вистачає, всесвітньо відомі громадські інтелектуали Н. Хомський, С. Жижек, М. Говард, С. Зонтаг, Ф. Джеймсон, Г. Зінн, А. Рой демонструють альтернативний підхід. Найбільша кількість опонентів війни знаходиться в університетах, де переважає постмодерністське спрямування. Н. Хомський, один з перших критиків структуралізму, автор генеративної граматики і спеціаліст із близькосхідного конфлікту, якого вже на-

зивають загрозою демократії, пропонує найнадійніше джерело новин у теперішній ситуації читати багато і завжди скептично, критично аналізувати і не відмовлятися думати [53]. Це той другий, критичний вимір людини, про який говорили ще франкфуртці, який дозволить не **бути** заляканим істеричним пустослів'ям та брехнею. Треба пам'ятати, що цю війну ми не спостерігаємо з Марса і не описуємо злочини Аттилви Є багато, що ми можемо зробити зараз, якщо схочемо [54]. Залишається дуже мало того, що безпечно говорити про 11 вересня (Генеральний прокурор США Ешкрофт назвав незгоду з політикою уряду чимось непатріотичним і неамериканським, що тільки шкодить розслідуванню і приносить зручність ворогу [55]). Інтелектуально важко і політично небезпечно визначати конфлікт, який постійно ковзає від «хрестового походу» до «контртерористичної кампанії», від інформаційної війни до реальної. В таких умовах невідкладним завданням інтелектуалів, можливо, є якраз викриття, вербалізація, артикуляція того, що небезпечно думати і говорити. Або, як казав В. Бен'ямін, в часи терору, коли всі нагадують змовників, кожен знаходиться в ситуації, де він мусить грати роль детектива. Детективна робота і мужність зараз потрібні, оскільки причини чи політичні інтенції терактів або замовчуются з псевдоморальних міркувань, або приймається те, що політичний та інтелектуальний фокус має бути зосереджено на тому, як найкраще «знищити зло». Критика, уява і гумор у цьому контексті обмежуються моральними санкціями та попередженнями американського уряду. Заборонені зони мови набирають форму. Тому найкраще, що може зробити інтелектуал, це описувати, зі здоровим глуздом запитувати і кидати виклик авторитетним істинам та офіційним акціям [56]. Але війна роздухується все ширше, тому це потрібно робити якомога швидше.

Тепер про міфи. Існує міф про Нью-Йорк як про центр світової економіки. Але Ф. Бродель, описуючи сучасний капіталізм, говорить про зсув американської економіки з півдня та сходу США на захід, що відіграло, поряд з іншим, свою роль, як це не парадоксально звучить, у занепаді Нью-Йорка. Ще в 1979 р. центр світу змістився з Атлантики на Тихий океан зі своєї рідної економічної віссю США — Японія. Упродовж 50—60-х років (перед кризою 70-х) Нью-Йорк, перше промислове місто світу, світо-економіка, побачив, як занепадають дрібні підприємства — його промислова і торговельна сутність: великий сектор виробництва готового одягу, друкарні, харчова промисловість, будівельні фірми — цілий конкурентний світ. Дезорганізація Нью-Йорка почалась із витіснення цих

тисяч підприємств, які дозволяли знайти в місті все, що забажає споживач, все вироблялось і зберігалось на місці. Саме великі підприємства зруйнували цей світ з вигодою для великих виробничих одиниць поза межами міста. А в Нью-Йорку залишилась непоправна порожнеча [57]. Думаю, літаки вдарили саме в цю порожнечу. Це звучить дико, яка порожнеча — загинули тисячі людей. Так, згоден, але тут потрібно застосувати броделівську тричленну модель економічної діяльності, за якою середнім рівнем є ринкова економіка, під якою існує непрозора зона, елементарна базова діяльність, матеріальне життя, повсякденна рутинна реальність — неформальна половина економіки. З іншого боку, над поверхнею ринків лежать активні ієрархічні структури, які спотворюють процес обміну на свою користь, розхитують порядок, породжують аномалії. Це сфера капіталізму — груп привілейованих дійових осіб, втягнених у розрахунки, про які основна маса людей не має уявлення, «тіньова зона», пітьма, діяльність втаємничених, накопичення могутності, соціальний паразитизм [58]. На цьому верхньому поверсі кілька великих купців Генуї XVI ст., Амстердама XVIII ст. чи, як ми можемо тепер сказати, США 11 вересня 2001 року (методи, як бачимо, не важать) могли здалеку похитнути цілі сектори світової економіки: ми заходимо до пункту обміну валют — і бачимо результат.

На цих трьох поверхах діють різні сили, люди, менталітети, жаргони і словники. Тому на рівні матеріальної цивілізації — так, це не порожнеча, було життя, нью-йоркська рутинна. З погляду середнього поверху — це Уолл-стрит, розвал біржі, зруйнування Всесвітнього торговельного центру — ширма, завіса. Але для горішнього рівня, того, що Бродель називає капіталізмом, це порожнеча. Дуже вигідно бити туди, де немає що вразити. Для С Жижека у падінні веж ВТЦ якщо і є якийсь символізм, то він полягає не так у старомодному уявленні про «центр фінансового капіталізму», як про центр віртуального капіталізму та фінансових спекуляцій, відчуженого від сфери матеріального виробництва [59].

Найцікавіше, чому не обговорюється те, як взагалі стало можливим безглузде обвинувачення та подальше страждання невинних людей. Чому вганяється у кам'яний вік країна, яка перебуває у кам'яному віці, де нічого не змінилося з часів Чингісхана, крім появи «калашникових»? Чому бомбардується інфраструктура, якої немає (хіба що телестудія «Аль-Джазіри» в Кабулі, яку 13 листопада було благополучно зруйновано американською ракетою)? Чому б не перестати говорити про ідеологічні та цивілізаційні конфлікти, а поставити реальні запитання? Мені здається, відповідь очевидна. Тому, що це вдарило б не в порожнечу, а *кудиись* — і, отже, собі в голову. Літаком.

1. США готовы потребовать запрета деятельности ООН // www.apn.ru/lenta/2001/9/19/7712.
2. Page M. On Edge, Again // www.press.uchicago.edu/News/91page.html.
3. Теракты в США: кому это выгодно? // www.islam.ru.
4. Фочкин О., Яшнавский А. 11 сентября 2001 г.: Первый день новой эры. — М., 2001. — С. 137.
5. Там само. — С. 233.
6. An Edge Question: What Now? // www.edge.org.
7. Fendrich L. History Overcomes Stories // <http://chronicle.com>.
8. Linenthal E. Toward the «New Normal» // <http://chronicle.com>.
9. Аверьянов В. Кастрация гермафродита — конец постмодерна? // www.russ.ru/politics/20010926.html.
10. 09/21/01 — Reply to Edward Said and Slavoj Zizek — by Marko Mauas // www.lacan.com.
11. Попович М. Американська трагедія // Критика. — 2001. — № 10. — С. 4—5.
12. Жижек С. Ласкаво просимо до пустелі Реального // Там само. — С. 7—9.
13. Estabrook C. Who Opposes the War? // www.counterpunch.org.
14. Roy A. The Algebra of Infinite Justice // www.zmag.org/roy-calam.html.
15. Мусульмане защищаются // www.ng.ru/ideas/2001-09-20/11_defense.html.
16. Фочкин О., Яшнавский А. Цит. праця. — С. 288, 328.
17. Roy A. Ibid.
18. Плутчер-Сарно А. «Ритуал» и «миф» в современной политике // Логос. — 2000. — № 2. — С. 18—21.
19. Плутчер-Сарно А. Языковые основы информационной войны на Кавказе // Логос. — 1999. — № 8. — С. 5—7.
20. Lakoff G. Metaphors of Terror // www.press.uchicago.edu/News/91llakoff/html.
21. Lewis J. Hatred of Western Civilization: Why Terrorists Attacked America // www.capitalismmagazine.com.
22. Попович М. Цит. праця. — С. 5.
23. Головаха Є. Антицивілізаційна війна // Там само. — С. 6.
24. Попович М. Цит. праця. — С. 4.
25. Саїд Е. Зіткнення невігластв // Критика. — 2001. — № 11. — С. 7.
26. Alam S. Clash of Civilizations? // www.counterpunch.org.
27. Мусульмане защищаются // www.ng.ru/ideas/2001-09-20/11_defense.html.
28. Noam Chomsky Composite Interview № 5 // www.zmag.org.
29. Straus T. The War for Public Opinion // www.AlterNet.org.
30. Hesse B., Sayyid S. A War Against Politics? // www.open-democracy.net.
31. Головаха Є. Цит. праця. — С. 5.
32. Там само. — С. 7.
33. США готовы потребовать запрета деятельности ООН // Ibid.
34. Фочкин О., Яшнавский А. Цит. праця. — С. 130, 194, 200.
35. Hussain M. The Talibanisation of the United States Muslims // www.indypress.org.
36. 10/12/01 — Backlash and Backtrack — by Edward Said // www.lacan.com.
37. Фочкин О., Яшнавский А. Цит. праця. — С. 226.
38. Moses T. Before and After: Sept. 11 // www.AlterNet.org.
39. Agre P. Imagining the Next War: Infrastructural Warfare and the Conditions of Democracy // <http://dlis.gseis.ucla.edu/pagre/>.
40. Cassuto L. The Power of Words // <http://chronicle.com>.
41. Moses T. Ibid.
42. Еко У. Толерантність та її межі // «ї». — 2000. — № 16.
43. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. — М., 1996. — С. 362—363.
44. Там само. — С. 392—393.

45. Справедливая война или новый крестовый поход? // Газета «2000». — 5.X.2001. — С. 17; 23.
46. Ситуація постмодернізму в Україні. Круглий стіл // Кіно-театр. — 2001. — № 6. — С. 7.
47. Там само. — С. 12.
48. *Murphy P.* The Folly of the Intellectuals // www.scim.vuw.ac.nz/comms/staff/Folly.htm.
49. *Давыдов Ю. Н.* Критика социально-культурных воззрений Франкфуртской школы. — М., 1977. — С. 224—225.
50. *Сайд Е.* Цит. праця. — С. 8.
51. *Roy A.* Ibid.
52. *Малахов В.* «Війна культур», або Інтелектуали на кордонах // www.agama.ru/r_club/journals/october/n7-97/malahov.htm.
53. Chatting with Chomsky // www.factpress.com.
54. *Chomsky N.* The World After Sept. 11 // www.factpress.com
55. *Murphy L.* Ashcroft's Jihad // www.counterpunch.org.
56. Der Derian J. 9.11: Before, After, and In Between // www.info-peace.org.
57. *Бродель Ф.* Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV—XVIII вв. — Т. 3: Время мира. — М., 1992. — С. 648—651.
58. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV—XVIII ст. — Т. 1: Структури повсякденності: можливе і неможливе. — К, 1995. — С 7—9.
59. *Жижек С.* Цит. праця. — С 7.

V. M. Cherepanyn

AIRPLANES IN A HEAD

The article explores the attitude of intellectuals to the September, 11 events in the USA. The main emphasis is put on the failure of contemporary conceptions in the clash with the Unwaitable and on the typical unwillingness of some intellectuals to see that, continuing (self) descriptions in the borders of their discourses.